

илмнинг салоҳияти, ўзига хослиги, хусусиятлари ва хавфсизлиги фани соҳасида жиддий ислохотлар олиб педагогик аҳамияти ҳисобга олиниб, ҳаёт фаолияти борилиши керак.

Адабиётлар

1. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования. Учеб. Пособие. 1980.
2. Кукин П.Л., Лапин В.Л., Понамарев Н. Л. и др. Безопасность технологических процессов. Учебное пособие для ВУЗов. - М.: «Высшая школа», 2001.

РЕЗЮМЕ

Мақолада касбий таълим жараёнида «Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги» фанини ўқитиш методикаси тўғрисида фикр юритилган. Шунингдек, фанини ўқитиш жараёнида маълумотларни тақдим этиш босқичлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается методика преподавания обучения безопасности жизнедеятельности в профессиональной подготовке. Рассматриваются также этапы предоставления информации в процессе науки обучения.

SUMMARY

The article deals with methods of teaching life safety in vocational training. The author also investigates the stages of information presentation in teaching process.

АЎЫЗЕКИ ЭДЕБИЯТ ҲАМ АДАМЗАТ ТЭРБИЯСИ

Т.А.Пазылов – таянч докторант

Эжинияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалык институты

Таянч сўзлар: одамзод, оғзаки адабиёт, ижод, урф-одат, фольклористик асар, маданий ёдгарлик, этнопедагогика, тарбия, миллийлик.

Ключевые слова: человечество, устное народное творчество, творчество, традиции, фольклорные произведения, памятник культуры, этнопедагогика, воспитание, национальность.

Key words: humanity, folklore, creation, traditions, folklore compositions, cultural monument, ethnopädagogy, education, nationality.

Халық аўызеки дөретпелеринин адамзат дүньяға келиўи менен-ақ пайда бола баслағанлығы ҳеш кимге де сыр емес. Оның пайда болыўында сол дәўирдеги адамлардың жасаў жағдайлары, мийнети, турмыс тәжирийбелери, түсиниклери ҳәм дүньякараслары шешиўши роль ўазыйпасын атқарған.

Дүньядағы ҳәр бир халық өзинин географиялық жасаў орнына, ана тилине, динине, үрп-әдет, салт-дәстүрлерине, тарийхына, миллийлигине ийе. Халықлар арасындағы бир-бирине онша уқсай бермей-туғын өзгешеликлерди, үрп-әдет, дәстүрлерди келтирип жүзеге шығарыўшы тийкары фактор - бул эзелден жалғасып киятырған сол халықтың аўызеки дөретпелеринин жемиси болып есапланады. Халық аўызеки дөретпелери әйемги дәўирлерден баслап тәрбия қуралы ўазыйпасын да атқарып келгенликтен, ол турмыста қолланыўы арқалы адамзатты ҳәр тәрәплеме тәрбиялаў ислеринде кең көлемде пайдаланып келинген.

Халқымыздың өзине тән тарийхы, үрп-әдет дәстүрлери өзинен алдыңғы әўлад ўәкиллеринен кейинги әўлад ўәкиллерине халық аўызеки дөретпелери арқалы жетип келген.

Қарақалпақ халқының фольклорлық шығармалары бир әсирдин ғана жемиси емес, ал оның пүткил тарийхы менен жасап, пайда болып киятырған дөретпелер саналады [2]. Қ.Айымбетовтың көрсетиўи бойынша «Қарақалпақ халқы түрли тарийхый себеплер менен өзинин жайлаўы менен қыслаўын таслап көшип, ўатаннан, жерден, суўдан, күн көристен айрылса да олар өзинин руўхый азығы болған, жылағанда жубанатуғын, тарыққанда толғанатуғын, қапаланса кеўил көтерип қуўанатуғын аўыз еки әдебиятын айтып жырлап өзи менен бирге ала жүрген» [2].

Халық - адамларға тән болған ең жақсы қәсийетлерди өзинен сонғы әўладлардың минез-құлқында қәлип-лестириў ушын фольклор материаллары арқалы нәсиятлаўдан жалықпаған.

Дәслепки дөретпелер «аўызеки дөретпе», «халық аўызеки дөретпелери», «аўызеки әдебият», «халық әдебияты» көринислеринде жүзеге келе баслаған ҳәм турмыс, өмир сабақлығы ретинде жас әўладты тәрбиялаўда зәрүр ўазыйпаларды орынлап келген. Әдебиятшы алым А.Қожықбаевтың атап өткениндей: «...халықтың аўыз еки дөретпелериндеги бай материаллар халықтың тарийхын, мәденияттын, этнографиясы менен археологиясын үйреніўде үлкен әхмийетке ийе» [4,8] болған.

Әйемги уллы ойшыл Гомер өзинин «Одиссея» поэмасында ўақыяларды әпсаналық, мифлик көринисте,

адамзат жаратылған дәўирлерде жүз берген ўақыялар деп жүдә шеберлик пенен сүүретлеп берген болса, Қарақалпақ халқы да аты аңызға айланған ең ески дәўирдеги ўақыяларды сүүретлеўши «Шәрйар» дәстанын дөреткен.

Халық аўызеки дөретпелеринин белгили баслы авторлары жоқ. Ол алдыңғы әўладтан кейинги әўладқа, аўыздан-аўызға, атадан балаға, ҳәр қыйлы формада, жыраў, толғаў, қыссаханлық, ертеке, дәстан, рәўият, аңыз, әпсаналар, нақыл -мақаллар, қосықлар, үрп-әдет дәстүрлери ҳәм т.б. арқалы жетип келген.

Илимпаз Қ.Айымбетов өзинин «Халық даналығы» атлы мийнетинде халық дәстанларының келип шығыў тарийхын терең үйрениўи нәтийжесинде дәстанларымыздың дөрелиў тарийхын дәўирлестириўге ерискен. Оның көрсетиўи бойынша, «Шәрйар» дәстаны ең ески дәўирлерди, «Қоблан» дәстаны печенег-кыпшақ дәўирлерин (XI-XII әсир), «Едиге», «Ер Шора», «Нуратдин» дәстанлары Алтын Орда дәўирин (XIII-XV әсирлер), «Алпамыс», «Мәспатша» дәстанлары Қонырат-Байсун дәўирлерин (XV-XVI әсирлер), «Қырық қыз», «Бозуғлан», «Шийрин Шекер», «Ер Зийўар» дәстанлары Бухара-Булунғыр дәўирлерин (XVI-XVII әсирлер) ҳәм «Осуп Ахмед», «Ғәрип ашық», «Горуғлы» дәстанлары болса Хорезм дәўирин (XVII-XX әсирлер) өз ишине алады [2:94-95] бөлиўге болады деп көрсетеди.

Деген менен, мамлекетимиз өз миллий ғәрезсизлигине ерискенге шекемги тоталитар дүзим дәўиринде бул мәдений естеликлерге «өтмиштиң қалдығы» деген айдар тағылып, оларды халқымыздың сана-сезиминен, пүткиллей алып таслаў, миллий руўхый туйғыларымызды хәлсиретиў сол дәўирдеги идеологияның баслы мақсети болғанлықтан, мийрасларымыздың өз ўақтында толық топланыўына, жетерли дәрежеде үйренилиўине үлкен тосқынлықлар болғанлығы хәммеге мәлим. Усыған қарамастан, белгили филолог алымлардан Н.Дәўқараев, Қ.Айымбетов, И.Т.Сағитов, Қ.Мақсетов ҳәм басқалар, бир қатар дәстанларды, аңыз-әңгимелерди, нақыл-мақалларды, халық аўзынан жыйнап алыўға ҳәм олардың гейпараларын жәриялаўға ерискен.

Өткен әсирдин 70-80-жыллары аралығында барлық топланған фольклорлық материаллардың мақсетке муўапық деп табылғанлары «Қарақалпақ фольклорының көп томлығы» деген атама менен XX том көлеминде баспадан шығарылған.

2007-2015-жыллар аралығында жәрияланбаған бирқанша халық аўыз-еки дөретпелери қайта көрип

шығылып «Қарақалпақ фольклоры» деген атама менен 100 томнан ибарат кітап ретінде баспадан шығарылып халқымыз нәзеріне ұсынылды. Қазақ алымы Ш.Ұәлихановтың «Қарақалпақтар- сахра бүлбилери» деген теңеулері хақықаттыққа айланды.

Халқымыз, адамзаттың рухый-әдеп-икрамлылық жақтан рауажланыуына унамлы тәсір жасаушы, адамдардағы ең жақсы пазыйлеттерді өзіннен сонғы әуладлардың минез-құлқында қәлиплестирууды мақсет еткен дәстан материаллары арқалы нәсиятлаудан хеш-қашан жалықпаған. Н.Жапақов мийнетлериниң биринде Өзбекстан Илимлер Академиясының Қарақалпақстан филиалы архивинде 50 ден аслам жәрияланбаған халық дәстанлары болғанлығын айта келип бунның «...оғада үлкен мәдениет байлық» [5:412] екенлигин тастыйықлайды. Және де, бул дәстанлардың «...халқымыздың тарийхын, мәдениетин хәм әдебиет тарийхын толықтыруда үлкен әҳмийетке ийе...» [5:412] екенлигине айрықша дыққат қаратқанды макул көреді.

Фольклоршы илимпаз Ә.Тәжимуратов халық ауызеки дәрәтпелерин терең үйрениуі нәтийжесинде «Қарақалпақ халық педагогикасы» атлы мийнетин Республкамызда бириншилерден болып жәриялауға еристи [6]. Бул мийнет халқымыз нәзерине түскен бахалы мийнетлердің қатарынан орын алды. Илимпаз өз мийнетинде халық ауызеки әдебиеті үлгилериниң адамзатқа тәлим хәм тәрбия беріуі ислеринде үлкен роль атқарып келгенлигин жоқары бахалап, оларды халық педагогикасының әжайып дүрданаларының қатарынан орын алады деген жуумаққа келеди хәм бул халық педагогикасының еле де болса өз изертлеуін күтип атырғанлығын. [6,4] көрсетип өтеди. 2010-жыл академик Ж.Базарбаевтың илимий басшылығында А.Пазылов, Ә.Алымов О.Кназбаевлардың қатнасуында «Қарақалпақ этнопедагогикасы» [3] атлы илимий жумыстың баспадан шығыуын, усы халық дәрәтпелерин изертлеудің және бир дәлили иретинде көріуимиз мүмкин.

Адамзат пайда болып хәр тәрәплеме рауажланып, хәзирги ауҳалына келемен дегенше барқулла өзиниң тәрбияға мүтәжлигин сездирип келген. Алдағы уақытларда да адамзат турмысындағы бул көринис өз сәуелелениуін таба береді. Себеби, хеш бир адам баласының «мен барлық билимлерди ийеледим», «мен тәрбияланып болдым», «мен тәлим хәм тәрбияның бийик

шыңына жетип болдым» деген шешиуши пикирди айтыуының хеш бир иләжы жоқтай көринеди. Минен, усы көринислердің өзи хақықаттан да «тәрбияның мәңгилік категория» екенлигинен дерек береді.

Педагогикалық әдебиеттерде адам түсинигине тәлим хәм тәрбияның объекти сыпатында қаралады. Мәселен, белгилі рус педагогы К.Д.Ушинский тәрбияға байланыссы дәрәтилген хәм сол мийнети арқалы дуньяға белгилі болған мийнетиниң атамасын «Адам – тәрбия предмети сыпатында» [8] деп алғанды макул көреді. Белгилі илимпаз Қ.Назаровтың пикири бойынша, «Адам-хәр қандай философиялық тәлийматтың тийкарын кураушы фундаментал философиялық категория. Адам түсинигин анық тәриппеп беріу үшін оны дуньядағы бар болған басқа да биологиялық жаратылыслардан ажыратып турушы ең айрықша өзгешеліклерин анықлау зарур» [7] деп көрсетеди, Хақықатында да, философиялық, педагогикалық, психологиялық хәм физиологиялық көзқарас пенен қарағанымызда да адамның жаратылысы, келип шығыуы, басқа да биологиялық жаратылыслардан айырмашылығы - оның саналы түрде тәрбияға мүтәж жаратылыс екенлигинен дерек береді.

Тәрбия адам тәрәпинен бериледи. Тәрбия беріушиниң өзи де тәрбияланған болады хәм тәрбияланыуын дауам ете береді.

Адам тәрбия ислеринде өз мақсетине ерисиуі үшін бир қанша тәрбия куралларынан: тәрбияшы, устаз, мугаллим тәрәпинен сондай-ақ, халқымыздың ауызеки әдебиетинен, миллий үрп-әдет дәстүрлеринен, фольклорлық шығармалардан сөзсиз пайдаланады.

Жуумақлап айтқанда, ауызеки әдебиеттерде сәуелелендирилген қахарманлар жақсылықтың жеңиске ерисиуі үшін жаманлықтар менен гүреседи хәм женеди өзлериниң сол уақыттағы мәдениетларын көрсетеди. Соның үшін да, ауызеки әдебиет үлгилериниң қайсы бирин алып қарасаңыз да халқымыз қәстерлеген, этномәдениетимизден орын алған әдиллік, инсаныйлық, ийманлылық, шүкирлік, аманатты аман сақлап өз ийесине кууыстыруу, мәртлік, хадаллық, әдеплилік хәм өз орнында сөйлеу мәдениеті сыяқты көплеген унамлы қәсийеттер, сыпаттар бир-бирлері менен салыстырылып көрсетиледи. Бул көринислер өз нәубетинде ауызеки әдебиеттиң адамзат қәлбине жол табыуда әҳмийетиниң уллылығын барқулла дәлиппеп турғандай сезиледи.

Әдебиетлар

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. - Нөкис: «Қарақалпақстан». 1988, 492-б.
2. Алеуов О. Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиуі хәм рауажланыуы. - Нөкис: «Билим», 1993, 504-б.
3. Базарбаев Ж., Пазылов А., Алымов А., Кназбаев О. Қарақалпақ этнопедагогикасы. - Нөкис: «Билим», 2010, 128-б.
4. Жапақов Н. Еске түсирулер, илимий мийнетлери (Дүзиушилер Мәмбетниязов, Х.Сейитов, И.Курбанбаев, У.Жапақова. Худ. А.Әметов). - Нөкис: «Билим», 1990, 626-б.
5. Қожықбаев А. Тарийхый қосықлар. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1980.
6. Тәжимуратов Ә. Қарақалпақ халық педагогикасы. - Нөкис: «Билим», 1996.
7. Фалсафа: комусий лүғат (Түзүвчи ва масъул мұхәррир К.Назаров). -Т.: «Шарқ», 2004, 496-б.
8. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. I-том. -Москва: «Директ-Медиа». 2012, -С. 245.

Мақолада одамзоднинг шаклланишида, ривожланишида, тарбияланишида, барқамолликка етишишида халқ ағзаки адабиетининг ўрни ва шу масалаларға боғлиқ бўлган айрим тадқиқотчиларнинг фикрларига тўхталиб ўтилган.

Статья посвящена роли фольклора в становлении, развитии, воспитании и развитии человечества, а также взглядам некоторых исследователей по этим вопросам.

The article is devoted to the role of folklore in the formation, development, upbringing and development of mankind, as well as the views of some researchers on these issues.

ЛИНГВОМАДАНИЙ КОМПЕТЕНЦИЯ МАЗМУНИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

З.Ж.Сарсенбаева - ассистент ўқитувчи

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: маданият, стратегия, компетенция, коммуникатив кўникмалар, педагогик хусусиятлар, маданий алоқа, чет тилларини ўқитиш.

Ключевые слова: культура, стратегия, компетентность, коммуникативность, педагогические особенности, культурная коммуникация, преподавание иностранных языков.

Key words: culture, strategy, competence, communicativeness, pedagogic peculiarities, cultural communication, foreign language teaching.

Биз маданиятни кенг қамровли, маълум бир ҳудудга хос бўлган гоилар, урф-одатлар йиғиндиси, шунингдек,

маълум бир гуруҳ кишилариининг этикоди, анъаналари ва ҳаёт тарзи сифатида тушунамиз. Тилнинг аҳамиятига